

УДК 94(477.6):323.15 "1943/1982"

І. Балакін, асп.,

Донецька академія автомобільного транспорту, Донецьк

НАСЛІДКИ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ДЛЯ ОКРЕМИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ НА ДОНБАСІ (1943-1982 рр.)

У статті вивчаються наслідки політики радянської влади протягом 1943-1982 рр. для окремих національностей. Розглядається доля греків, циган, німців, євреїв, вірмен тощо. Аналізується вплив влади на представників цих національностей у побутовій, соціальній, культурній сферах життя. Визначаються основні канали реалізації політики. Автор доводить, що денационалізація через русифікацію мала значний успіх у Донбасі.

Ключові слова: політика радянської влади, національності, русифікація, Донбас.

Донбас має складну національну структуру. Окрім українців та росіян на його території проживають греки, цигани, німці, євреї, вірмени та представники інших національностей. Розглядаючи процес здійснення національної політики радянської влади, не можна залишити поза увагою її наслідки для окремих меншин регіону.

Чималий внесок у дослідження етнічного складу 1943-1982 рр. в УСРР зробили український (радянський) демограф В. І. Наулко [16; 18; 27], соціолог В. Б. Євтух [8]. При вивченні даної проблеми особливо значущими є праці дослідників діаспори, зокрема, історика і географа В. М. Кубійовича [11], сучасного демографа С. М. Чорного [25; 26]. Для нашого дослідження досить інформативною є робота української вченої Г. М. Панчук, яка проаналізувала зміни в складі населення Донецької обл. протягом 1959-1989 рр. [20]. Загалом, історії основних етнічних груп Донбасу у вітчизняній історіографії приділялося багато уваги як за радянської доби, так і зараз. Політику русифікації дослідила Н. Красножон [10]. Доли окремих національностей у період, який вивчається, присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені як: Я. Р. Дашкевич – вірменам [7], В. М. Васильчук [3] та О. А. Дингес – німцям [18], Б. Герценов [5] та А. Глазовий [6], О. В. Беліков [2] – циганам тощо. Питання незаконних репресій радянської влади на території Донбасу протягом 1943-1982 рр. широко висвітлене у науковій і краєзнавчій літературі [19; 4; 9; 24; 13; 14] тощо. Проте, варто зауважити, що праці дослідників здебільшого присвячені добі 1920-1930-х рр. та тільки певним національностям, здебільшого, євреям та росіянам. Надзвичайно важливою для нас є серія книг "Реабілітовані історією", в якій детально простежуються долі кожного репресованого на території Луганської [23] та Донецької обл. [22].

Греки згідно з документально-статистичними свідченнями є третім народом за чисельністю в регіоні. Донецька обл. займає перше місце за чисельністю греків серед інших областей України. Вони переселилися сюди ще наприкінці XVIII ст., та грали велику роль в процесі розвитку краю. Втім, під радянською владою греки зазнали чисельних утисків. Упродовж 30-х рр. XX ст. мало місце методичне їх винищення шляхом репресій [15].

Окрім цього багато населених пунктів, які носили грецькі назви, були перейменовані. Після звільнення УСРР від окупантів 15 серпня 1945 р. була прийнята постанова Сталінського облвиконкому "Про розукрупнення Маріупольського району та створення Приморського району", а також "Про перейменування селища Сартана у Приморське" [32]. У 1948 р. м. Маріуполь було перейменовано у м. Жданов [33]. Тільки в другій половині 1980-х рр., в умовах "перебудови", населеним пунктам почали повертати історичні назви. На розділення грецької діаспори були спрямовані й подальші адміністративно-територіальні зміни, ініційовані радянською владою в Сталінській/Донецькій обл. в 1954, 1963, 1966 рр. [34; 35].

Таким чином, упродовж 1940-1980-х рр. адміністративно-територіальні поділи в Сталінській/Донецькій обл. відбувалися досить часто і зумовлювалися здебільшого політичними чинниками, не відповідаючи при цьому економічним та соціально-культурним інтересам населення. Це робилося для створення в грецькій громаді постійного відчуття нестабільності та прямої залежності від відносин з радянською владою.

Така політика давала свої результати. На початку 1960-х рр. 60% дітей у міжетнічних родин (один із подружжя не грецької національності) вже не репрезентували грецький етнос для офіційної статистики, що на практиці засвідчувало, що основна мета національної політики радянської влади – ліквідація національного самовизначення населення – давала відчутні плоди [21, с. 89]. Чисельність греків невпинно зменшувалася.

Достатньо важкою була доля євреїв регіону. Не зважаючи на те, що євреї Донбасу не виявляли такої активності, як московські, їх оголосили ворогами, які діють у змові з імперіалізмом та сіонізмом. У Донбасі, як і скрізь, перемога над німцями посилювала антисемітизм. Після війни, коли євреї повернулися з фронту чи евакуації, населення зустрічало їх з ворожістю. Коли євреї прагнули повернути свої колишні квартири і майно, антисемітизм часто переростав у відкриту конфронтацію [31, 38, 39].

Починаючи з 1945 р. у Ворошиловграді євреї часто ставили питання про відкриття синагоги, але міська влада цього не дозволяла, аргументуючи це "політичною недоцільністю" [40; 41; 39]. Преса ігнорувала внесок євреїв у перемогу. Повідомлення про "змову лікарів" легімітизувало антисемітизм. Наприклад, міліція Сталіно доповідала про "погромні настрої" щодо євреїв, пацієнти відмовлялися лікуватися у лікарів євреїв, навіть звучали питання, чому євреїв не депортували, як німців і татар. Були наявними профви антисемітизму на підприємствах, у школах [12, с. 458]. Це посилювало сіонізм серед українських євреїв [30]. Після смерті Й. В. Сталіна офіційний антисемітизм став менш помітним, проте на побутовому рівні існував і надалі.

Не залишилися без уваги з боку влади й інші національності. Радянські вірмени зазнали втрат перш за все у релігійному плані. Відомості про насильницьке скасування вірмено-католицького архієпископства у Львові у 1945 р. вперше були опубліковані на початку 1947 р. Повідомлялося про арешт адміністратора архієпархії, генерального вікарія (з 1938 р.) Діонізія Кастановича за співучасть в утворенні Вірменського легіону, який воював проти СРСР. Представників церкви звинувачували в антирадянській-зрадницькій діяльності та приналежності ксьондзів до агентури гестапо. Її знищили, насамперед, для ліквідації впливу Ватикану на населення вірмено-католицького віросповідання. Шлях до остаточної асиміляції було відкрито. До речі, існування під час Другої світової війни відділень берлінського Вірменського комітету в містах Криму стало причиною депортації вірмен з півострова згідно з ухвалою Держави

вного комітету оборони 2 червня 1944 р., підписаною Й. В. Сталіним [7].

Традиційно німці були однією з найчисельніших національностей на території Донбасу. Німецьке населення СРСР поступово оговтувалося після подій війни. Позитивний відгук у радянських німців мала Постанова ЦК КПРС від 10 листопада 1954 р. "Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди", яка акцентувала увагу на недопустимості адміністративного втручання в діяльність церков, необхідності зважати на почуття віруючих і священників. Хоча вона не змінила загальної стратегії держави щодо церкви, але все-таки наступ тоталітаризму на релігійну свідомість громадян дещо уповільнювався. За цих умов релігія для багатьох народів СРСР, зокрема німців, стала чи не найважливішим об'єднуючим чинником і духовним стрижнем [3, с. 221].

Життя під пильним наглядом радянської влади торкнулося не лише німців, а й представників інших національностей, які воювали на стороні нацистів. Німці разом із болгарями, чеченцями, карачаївцями, інгушами, балкарцями, калмиками, кримськими татарами та іншими народами, переселеними під час Великої Вітчизняної війни, зазнавали переслідування відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР "Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового та постійного поселення осіб, які були виселені в окремі райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни". Міра покарання за втечу визначалась у 20 років каторжних робіт. Ті, хто видав дозвіл на повернення до місць попереднього проживання, та ті, хто допомагав влаштуватися на цих місцях, каралися позбавленням волі на 5 років [18, с. 72-73]. Цей Указ було відмінено Указом Президії Верховної Ради СРСР тільки 13 липня 1954 р.

Впливу зазнала культурна діяльність німецької діаспори. Наприклад, тематика німецьких творів у повоєнні роки кардинально змінилася: лейтмотивом більшості стала пропаганда інтернаціоналізму, радянського патріотизму, ушлявлення держави й партії [3, с. 222]. Німецька спільнота прагнула посісти рівноправне становище в етнічній структурі радянського суспільства і закріпити свої права у національній політиці держави [3, с. 223]. Поряд із посиленням контролю над німцями йшов процес відносної реабілітації.

Циганський спосіб життя не вписувався в радянські ідеали. Ще з 1920-х рр. влада прагнула оселити кочових циган [28]. Влітку 1956 р. М. С. Хрущов, перебуваючи у Донбасі, мав зустріч з кочовими циганами. Наслідком цього 5 жовтня 1956 р. став Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про залучення до праці циган й заборону бродяжництва". Третій пункт указу встановлював кримінальну відповідальність за заняття бродяжництвом циган у вигляді заслання до 5 років з обов'язковим залученням до праці (цей пункт втратив силу лише 25 березня 1961 р.). 27 жовтня 1956 р. Рада міністрів УРСР прийняла відповідну постанову №1342 [5]. Облвиконкоми були зобов'язані у тримісячний термін розселити на постійне місце проживання, працевлаштувати і організувати культурно-побутове обслуговування циган. Був затверджений перелік районів розселення циган в УРСР [36]. Для виконання постанови обласні органи внутрішніх справ повинні були скласти соціально-демографічні характеристики осілих циган. Органи міліції зобов'язувалися затримувати циганські табори, забезпечувати документами членів осілих циганських родин. Наприклад, згідно з контрольним листом, що було складено у Сталінській обл., з 222 дорослих циган більшість не мала паспортів та постійного місця роботи. З 358 ос. мали прописку лише 65 [6].

Виконком Сталінської облради у листопаді 1956 р. прийняв рішення щодо розселення та працевлаштування ще 141 циганської родини [37]. Як наслідок, у 1956 р. сталося зовнішнє припинення кочування циган [2, с. 201].

Протягом другої половини 1950-х рр. – 1980-х рр. частина циган відійшла від "традиційного циганського життя", отримала освіту, почала працювати у різних галузях народного господарства [5]. За кількістю циганської інтелігенції СРСР посідав одне з провідних місць у світі. Проте, незважаючи на суцільну осілість циган після 1956 р., рецидиви кочування можна було зустріти й пізніше [2, с. 202].

Впоравшись із звичкою циган кочувати, радянська влада відійшла від активної політики стосовно цього народу. Його проблеми накопичувалися, державної програми соціалізації осілого циганського населення не існувало. Більшість циган поступово опинилася на задвірках суспільства, перетворюючись на маргінальний прошарок. Низький культурно-освітній рівень циган не дозволяв їм інтегруватися повною мірою у радянське суспільство. Освіта циган стала однією з найболючіших проблем. Багато циганських дітей не відвідували школу. Не допомагали заохочування безкоштовними одягами, одягом, взуттям, що видавалися циганам. Єдиною спробою у післявоєнний час підготувати національні педагогічні кадри стало тимчасове відновлення циганського педагогічного технікуму, що дав тільки один випуск у 1948 р. [2, с. 203].

Отже, наслідки здійснення національної політики радянської влади для кожного з етносів, які проживали на Донбасі, були різними та мали свої особливості у втіленні. Проте, можна виділити і тенденційні закономірності для всіх етнічних груп. Однією з них була русифікація усього населення регіону. Відсутність шкіл з національною мовою навчання унеможливлювала знайомство з рідною культурою та історичною спадщиною. Єдиним місцем, де люди могли розмовляти рідною мовою, була родина. Однак, через характерну політичну ситуацію в країні у цілому та Донбасі зокрема під час проведення переписів батьки (навіть у тому випадку, якщо жоден із них не був росіянином) записували своїх дітей росіянами. Йшов постійний процес зміни назв населених пунктів, вулиць із історичних національних на історичні комуністичні. Ті традиції та звичаї народів, які не задовольняли радянську владу, насильно заборонялися та переслідувалися законом. Представники тих національностей, які було репресовано під час та після війни, постійно сприймалися через призму зрадників та ворогів народу. Антисемітизм набув нової сили. Ліквідація церков усіх конфесій, окрім Російської православної, призвела до втрати зв'язків представників національностей зі своєю історичною спадщиною. Усе це супроводжувалося активною кампанією в радянських засобах масової інформації, спрямованою на виправдання державної політики та формування нової спільності – радянського народу.

Список використаних джерел

1. Багликова М. С. К вопросу о репатриации немецких военнопленных (на материалах Донбасса) / М. С. Багликова // Российские немцы. – 2008. – № 1(53). – С. 314-338.
2. Беліков О. В. Державна політика стосовно циганського населення на українських землях / О. В. Беліков // Этнические сообщества Украины : история, современность, будущее : сб. ст. / под ред. А. А. Дингеса, С. Ю. Кузнецовой. – Донецьк: Адекс, 2006. – С. 159-226.
3. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.) / В. М. Васильчук ; Київський національний лінгвістичний ун-т. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2004. – 341 с.
4. Война без тыла : репрессии на Украине / А. Н. Мироненко, А. П. Бенько ; отв. за текст Ю. К. Свиначенко, ред. И. В. Самко, АН Украины, Ин-т гос. и права. – К.: Юрлен, 1994. – 29 с.

5. Герценов Б. Два цвета времени. Как Н. С. Хрущёв хотел сделать оседлыми цыган / Б. Герценов // Первая линия. – 1993. – № 42 (200). – С. 3-5.
6. Глазовий А. Циганська рапсодія / А. Глазовий // ПіК. – 1999. – № 27. – С. 28-30.
7. Дашкевич Я. Р. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть: зб. наук. пр. / Ярослав Дашкевич; Львів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – Л.: Логос, 2012. – С. 1072-1074.
8. Етнічнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трошинський, К. Ю. Галушко, [та ін.]; наук. ред. К. М. Тищенко. – К.: Наукова думка, 2004. – 343 с.
9. Кайгер В. Національні репресії часів СРСР та етнічна самосвідомість німців України / В. Кайгер // Соціальна психологія. – 2005. – № 3. – С. 52-58.
10. Красножон Н. Русифікація національних меншин України (1944-1953) / Н. Красножон // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – №5. – С. 123-125.
11. Кубійович В. Національний склад населення радянської України в світлі советських переписів з 17.12.1926 і 15.1.1959 / В. Кубійович. – Париж: [б. в.], 1962. – 16 с.
12. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870-1900-і роки / Г. Куромія. – К.: [б. в.], 2002. – С. 420-474.
13. Лугова О. В. Репресії проти віруючих на Донеччині в 1943-1953 рр.: стат. аспект / О. В. Лугова // Схід. – 2011. – № 4. – С. 101-104.
14. Лугова О. В. Репресії проти євреїв на Донеччині (1947-1953 рр.) / О. В. Лугова // Нові сторінки історії Донбасу: статті. – 2011. – Кн. 20. – С. 159-166.
15. Население и трудовые ресурсы Донбасса. – К.: Наукова думка, 1977. – 170 с.
16. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР: статистико-картографічне дослідження / В. І. Наулко. – К.: Наукова думка, 1965. – 136 с.
17. Наулко В. Развитие межэтнических связей на Украине. Историко-этнографический очерк / В.И. Наулко. – К.: Наукова думка, 1975. – 276 с.
18. Немцы Украины – жертвы сталинских репрессий, 1929-1955 гг.: сб. док. / Ю. А. Дынгес, сост. А. А. Дынгес; Донецк. нац. культ. о-во немцев "Видергебурт". – Донецк: Адекс, 2002. – 124 с.
19. Нікольський В. М. Репресії проти православного духовенства на Донеччині у 1920-1949 рр. у кількісних вимірах / В. М. Нікольський // Реабілітовані історією: Донецька область. – Кн. 9. – 2012. – С. 181-190.
20. Панчук Г. М. Зміни в складі населення Донецької області (1959-1989 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Панчук Галина Миколаївна. – Донецьк, 2000. – 185 с.
21. Пономарьова І. С. Греки Приазов'я: етнічнонаціональні процеси в аспекті трансформації традиційної культури: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.05 / Пономарьова Ірина Семенівна. – К., 2007. – 431 с.
22. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Донецька область. Книга перша. Науково-документальні нариси. – К.–Донецьк: Вид-во КП "Регион", 2004. – 648 с.
23. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Луганська область: у 3-х кн. / Головна редколегія (голова П. Т. Тронько, заступники голови О. П. Реєнт, Ю. З. Данилюк та ін.); редколегія тому (голова В. В. Просін, заступники голови В. М. Голенко, В. В. Михайличенко та ін.). – Кн. 1. – Луганськ, 2004. – 278 с.
24. Сталінські репресії на Донбасі / Абрамян Є. // Південно-Східна Україна: зі стародавності у XXI сторіччя Матеріали та тези доповідей. 2007. – С. 68-69.
25. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі: Довідник / С. Чорний. – К.: НВП "Картографія", 2001. – 88 с.
26. Чорний С. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897-1990 рр. / С. Чорний. – К.: [б. в.], 2002. – 182 с.
27. Шевченко А. Етнічні аспекти міграційних процесів в Україні / А. Шевченко // Етнічнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність; за ред. Всеволода Наулка. – К.: Головна спеціалізована ред. літератури мовами нац. меншин України, 2001. – С. 121-157.
28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 413, оп. 1, спр. 1, арк. 126.
29. Тамо само, ф. 3833, оп. 1, спр. 113, арк. 3.
30. Тамо само, ф. 1, оп. 23, спр. 1363, арк. 19.
31. Там само, ф. 7, оп. 5, спр. 427, арк. 45-51.
32. Державний архів Донецької обл., ф. Р-2794, оп. 1, спр. 197, арк. 45-55.
33. Там само, спр. 332, арк. 124-125.
34. Там само, спр. 1060, арк. 193-194.
35. Там само, оп. 2, спр. 200, арк. 31-41.
36. Там само, спр. 266, арк. 86-88.
37. Там само, арк. 94.
38. Там само, ф. 326п, оп. 1, спр. 1897, арк. 5.
39. Державний архів Луганської обл., ф. Р-1779, оп. 5, спр. 6, арк. 44-45.
40. Там само, ф. Р-2626, оп. 1, спр. 3, арк. 2, 24.
41. Там само, спр. 5, арк. 42.

Надійшла до редколегії 04.09.14

И. Балыкин, асп.

Донецкая академия автомобильного транспорта, Донецк, Украина

ПОСЛЕДСТВИЯ ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ ДЛЯ ОТДЕЛЬНЫХ НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ НА ДОНБАССЕ (1943-1982 гг.)

В статье изучаются последствия политики советской власти в течение 1943-1982 гг. для отдельных национальностей. Рассматривается судьба греков, цыган, немцев, евреев, армян и т.д. Анализируется влияние власти на представителей этих национальностей в бытовой, социальной, культурной сферах жизни. Определяются основные каналы реализации политики. Автор доказывает, что денационализация через руссификацию имела значительный успех в Донбассе.

Ключевые слова: политика советской власти, национальностей, руссификация, Донбасс.

I. Balykin, Assistant Professor

University of Transportation Systems and Technology "Donetsk Academy of Motor Transport", Donetsk, Ukraine

CONSEQUENCES OF THE POLITICS OF SOVIET AUTHORITIES FOR CERTAIN NATIONALITIES OF DONBAS (1943-1982)

The article deals with consequences of the policy of the Soviet government during 1943-1982 for certain nationalities. We consider the fate of the Greeks, Gypsies, Germans, Jews, Armenians, etc. The impact of government on the representatives of these nationalities in the household, social and cultural spheres of life is analyzed. The main channels of policy implementation are identified. The author proves that the denationalization through russification had considerable success in Donbas.

Keywords: policy of the Soviet government, nationalities, russification, Donbas.

УДК 623.444 "12":902.034:378.4(477-25)

К. Валентирова, студент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ХОЛОДНА ЗБРОЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЦЕНТРУ ПІДВОДНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Центр підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, починаючи з 1999 року, займається дослідженням середньовічного італійського судна, яке затонуло поблизу пмт Новий Світ у Судацькій бухті. Культурний шар на об'єкті представлений різнохарактерними знахідками. Окрему групу серед них становить холодна зброя. Незважаючи на свою нечисленність, вона є цікавою для аналізу.

Ключові слова: холодна зброя, дослідження, підводна археологія, Судацька бухта.

Починаючи з 1999 року, силами Центру підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в Судацькій бухті, поблизу пмт Новий

Світ, під керівництвом Зеленко С.М. проводиться дослідження затонулого середньовічного судна. Писемні джерела дозволили ідентифікувати його як пізанську

© Валентирова К., 2014